

Biuletyn Koła Miłośników Dziejów Grudziądza

Numer 12 (17)

Rok II

Data odczytu: 24.3.2004 Data wydania: 20.4.2004

Referent: mgr Małgorzata Kurzyńska

Badania Muzeum w Grudziądzu w latach 1996-2003 r.

W połowie lat 90. XX w. grudziądzkie muzeum rozpoczęło nową tematykę badawczą „Osadnictwo Wczesnośredniowieczne w Basenie Grudziądzkim”. Basen Grudziądzki (po prawej stronie Wisły) pod względem fizjograficznym jest dość jednorodną ekumeną, stwarzającą dogodne warunki osadnicze, zwłaszcza w pasie teras nadzalewowych. Na obszarze tym w trakcie badań powierzchniowych, tzw. Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP) zarejestrowano kilkadziesiąt stanowisk archeologicznych o chronologii od IX w. do poł. XIII w. W grupie osad IX-wiecznych wyraźnie wydzieliła się skupiska w rejonie Jeziora Rudnickiego, w rejonie Rudy, Sosnówki, Kobylanki. W 2. połowie X-XI/XI w. oprócz poprzedniego pojawia się nowe skupisko w rejonie Grudziądza- Wielkiego Tarpna i Owczarek. W XI w. dalszym ciągu funkcjonowały skupiska osad w Owczarkach, Wielkim Tarpnie, pojawiają się nowe punkty osadnicze w rejonie Węgrowa., a w rejonie Jeziora Rudnickiego wydzieliła się wyraźny mikroregion osadniczy. Podjęta tematyka badawcza, zainicjowana przez muzeum miałaby uściślić charakter tych osiedli oraz wyjaśnić kwestię istnienia tutaj struktury osadniczej wyższego rzędu – mezoregionu - z centralnym ośrodkiem o funkcjach obronnych (grodu) lub *quasi* – otwartym (osada otwarta otoczona rowami pełniąc funkcje obronne). Potrzeba realizacji takiej tematyki wydaje się uzasadniona zważywszy na to, że na części z tych osad zauważono procesy ich niszczenia. Większość tych osiedli została założona na glebach bielcowych i brunatnych wytworzonych na piaskach. Na części z nich zarejestrowano postępujące procesy destrukcyjne spowodowane przez intensywne prace agrarne (lekkie gleby bielcowe), procesy wydmotwórcze (w pasie Szynych, Sosnówka, Ruda), a także postępującą zabudowę na obrzeżach miasta i gminy, m.in. rejon Grudziądza- Wielkiego Tarpna, Owczarek, Węgrowa, Pastwiska, Kobylanki-Linarczyka. Do pierwszych badań wytypowano dwa stanowiska w Grudziądzu- Wielkim Tarpnie. Argumentem dodatkowym przemawiającym za podjęciem badań na tych stanowiskach były zagrożenia związane z planowanymi inwestycjami (budowa kolektorów, trakcji elektrycznej, drogi średnicowej). Badania przeprowadzono w 1997 r. Niestety na stanowiskach zarejestrowano tylko relikty osadnictwa wczesnośredniowiecznego. Te pozostałości to fragmenty naczyń glinianych w warstwie ornej i na powierzchni stanowiska, także dużo kamieni nie obrobionych, często osmolonych przez ogień (pozostałości palenisk). Nie stwierdzono jam o charakterze mieszkalnym i gospodarczym. Duża liczba materiału ceramicznego wczesnośredniowiecznego (2. poł. X do początków XII w.) na powierzchni świadczyła, iż osadnictwo to zostało już zniszczone. W trakcie badań zarejestrowano jednak materiał wczesnośredniowieczny starszy od tego, jaki zarejestrowano w trakcie AZP, a mianowicie sprzed X w., a więc również i w tym rejonie mamy skupisko osadnicze, które mogło funkcjonować w tym samym czasie, co w rejonie Jeziora Rudnickiego, a także w okolicach Szynycha i Sosnówki. Na stanowisku zarejestrowano także bardzo dobrze zachowane osadnictwo ze starszych epok i okresów, a mianowicie tzw. drugiej fali pierwszych rolników- kultury późnej ceramiki wstęgowej (4000-3500 p.n.e.), ludności kultur

łużycko- pomorskiej (600-200 p.n.e.), kultur lateńsko- rzymskich (II w.p.n.e. do II w.n.e.). Tak dobrze zachowane osadnictwo późnej ceramiki wstęgowej w dolinie Wisły jest pewnym zaskoczeniem dla badaczy neolitu na ziemi chełmińskiej, bowiem do tej pory uważano, iż ludność ta eksploatowała tereny wysoczyzny. Odkrycia w Grudziądzu – Wielkim Tarpnie dowiodły, iż ludność tej kultury weszła w inne nisze ekologiczne, a mianowicie zakładała swoje osiedla także w dolinie Wisły.

Równolegle do prowadzonych tematów badawczych grudziądzkie muzeum zaangażowało się poważnie w nadzory archeologiczne (różniące się od badań systematycznych tym, iż w trakcie nadzorów prowadzi się badania w zakresie prac ziemnych prowadzonych przez inwestora. Jednak bardzo często nadzory archeologiczne zmieniają się w systematyczne badania archeologiczne). Można zauważyć, iż to właśnie nadzory dostarczają w ostatnich latach niezwykle interesujących źródeł archeologicznych. W 1995-1996 prowadzono prace o takim charakterze przy budowie oczyszczalni ścieków w Chełmnie. Podczas prac, w pobliżu 600-200 oczyszczalni, na kolektorze sanitarnym, w odległości około 500 m od współczesnego koryta Wisły, zarejestrowano 15 obiektów mieszkalnych i gospodarczych o chronologii od 2 połowy X w. do 4 ćw. XI/XII w. Osada ta wchodziła w skład mikroregionu osadniczego, którego centralnym punktem był gród w Kałdusie. W 1998 r. niezwykle interesujące okazały się nadzory w trakcie budowy sieci wodociągowej w zachodniej części gminy Grudziądz. Podczas lustracji wykopów liniowych, zarejestrowano kilka nowych stanowisk archeologicznych, wśród których jedno posiada wartość wyjątkową, a jest to późnorzymskie cmentarzysko w Węgrowie (od poł. III w. do poł. V w.n.e.). Jeszcze w 1998 r. rozpoczęto na tej nekropolii systematyczne badania archeologiczne finansowane w pierwszym sezonie przez gminę Grudziądz i Nadleśnictwo Jamy, a w kolejnych już przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Toruniu. Do 2002 r. rozpoznano na tym stanowisku ponad 100 obiektów o chronologii od neolitu po osadnictwo halsztacko- lateńskie, jednak w większości zarejestrowano tutaj obiekty grobowe z późnego okresu wpływów rzymskich i wczesnej fazy wędrówek ludów. Pozyskane materiały z tego stanowiska (jedyne jak do tej pory na ziemi chełmińskiej) mają dużą wartość poznawczą, pozwolą, bowiem na ustalenie kwestii chronologicznych (przełomu okresu rzymskiego i wczesnych faz okresu wędrówek ludów) nie tylko na ziemi chełmińskiej, ale dla szerszego obszaru. Zarejestrowane groby charakteryzują się tylko ciałopalnym obrzędkiem pogrzebowym. W jamach grobowych rejestrowano przepalone szczątki kostne wraz z wyposażeniem: naczyniami, przedmiotami codziennego użytku- grzebieniami kościanymi, przęślikami, elementami stroju- sprzączkami, zapinkami, ozdobami- zawieszkami, szklanymi paciorkami. Odkrycie tak późnych materiałów pozwala również zweryfikować dotychczasowy pogląd, iż osadnictwo rzymskie zanika na ziemi chełmińskiej w IV w., a później mamy regres osadniczy, który trwa do poł. VII w. Wydaje się, że osadnictwo to nie zanika i mamy ciągłość osadniczą z tym, że jest to mniej intensywne osadnictwo.

Kolejne interesujące badania wiążą się z budową kolektorów i oczyszczalni ścieków dla Grudziądza, prowadzone w latach 2000- 2002. Na kolektorach przeprowadzono badania ratownicze na trzech stanowiskach (badania finansowane przez Gminę Miasto Grudziądz). Przy okazji tych badań ponownie powrócono na jedno ze stanowisk w Grudziądzu- Wielkim Tarpnie oraz podjęto badania ratownicze na dwóch stanowiskach w Grudziądzu- Owczarkach. Na osadzie w Grudziądzu- Wielkim Tarpnie zarejestrowano zbliżone materiały do tych wcześniejszych, tj. z 1997 r., spośród których na szczególne podkreślenie zasługują materiały neolityczne. Na osadach w Grudziądzu- Owczarkach zarejestrowano ślady osad (jamy mieszkalne i gospodarcze) ludności kultury łużycko- pomorskiej oraz lateńsko- rzymskiej. Na trasie kolektora zarejestrowano także dwa nowe stanowiska w Grudziądzu- Owczarkach, a mianowicie cmentarzysko szkieletowe/ ciałopalne kultury łużyckiej (1200 l.p.n.e.) i kultury pomorskiej (400- 200 p.n.e.) oraz towarzyszące im osady o podobnej chronologii. Jest to

pierwsze cmentarzysko szkieletowe z wczesnych faz kultury łużyckiej odkryte na ziemi chełmińskiej. Interesujące okazały się nadzory w latach 2001 – 2002 r. na oczyszczalni ścieków w Nowej Wsi. Na terenie przyszłej oczyszczalni zarejestrowano ślady osadnictwa pradziejowego (kultury pucharów lejkowatych z około 3500 p.n.e.) oraz dwa fragmentarycznie zachowane szkielety ludzkie (analizę szkieletów wykonał dr Paweł Grochowski), które należy łączyć z okresem II wojny światowej i z toczącymi się w 1945 r. walkami. Przy szkieletach nie zarejestrowano nieśmiertelników, a ich identyfikacji dokonano na podstawie zachowanych elementów wyposażenia (elementy odzieży, fragmenty szelek i skórzanego pasa, guziki, skórzane etui, a w nim różaniec). Na szelkach zachowały się numery fabryczne i na tej podstawie Mariusz Żebrowski, historyk z grudziądzkiego muzeum określił ich narodowość oraz jednostkę, do której należeli. Stwierdził, iż byli to dwaj niemieccy żołnierze (Zuftwaffe Bau Stelle XI, Zuftwaffe Bau Ersatz Batl.). Żołnierze zostali pochowani na Cmentarzu Garnizonowym w Grudziądzu, a informacja o ich odkryciu została przesłana do Berlina.

W latach 90. XX w, zwłaszcza w jego drugiej połowie, w pracach grudziądzkiego muzeum znaczące miejsce zajęły badania w Grudziądzu, zwłaszcza w obszarze Starego Miasta. W roku 1999 prowadzono prace archeologiczne przy budowie budynku mieszkalnego na placu Miłośników Astronomii, w 2000 r. przeprowadzono badania na dziedzińcu Muzeum w Grudziądzu, w roku 1997 r. prowadzono prace przy Murowej 21. W 2003 r. prowadzono prace w ul. Mickiewicza. Ostatnie interesujące odkrycie pochodzi z marca 2004 r. na terenie oficyny- Rynek 9 (pozostałości pieca z 2. połowy XVI i początków XVII w.). Wszystkie te badania dostarczyły bogatych źródeł archeologicznych zarówno ruchomych (ceramiki, kafli, naczyń szklanych, szyb okiennych, drewna, metali) jak i nieruchomych, a więc pozostałości najstarszej zabudowy mieszkalnej - drewnianej(Spichrzowa, Plac Miłośników Astronomii, Murowa). Na dziedzińcu Muzeum zarejestrowano szkielety ludzkie pochodzące prawdopodobnie z cmentarza funkcjonującego przy kościele św. Ducha (kościoła szpitalnego dla kalek chorych, starców i pielgrzymów). W trakcie tych badań zarejestrowano fragmenty zabudowy gospodarczej klasztoru benedyktynek oraz materiał użytkowy: kafle, ceramika, szkło.

Pozyskany z badań i nadzorów materiał ruchomy ze Starówki w Grudziądzu, głównie ceramika, stanowi ważne źródło w rozważaniach nad chronologią miasta. Na podstawie ostatnich odkryć można potwierdzić dotychczasowe poglądy, że północne części miasta (rejon ulic Starorynkowej) zostały objęte zasiedleniem już pod koniec XIII w., natomiast partie południowo- zachodnie (rejon dziedzińca Muzeum, ul. Spichrzowa, Murowa) zostały zasiedlone w okresie późniejszym, tj. w XIV w., w przypadku ul. Spichrzowej nawet w połowie XIV w. co koresponduje z wzmiankowanymi w 1365 r. spichrzami. Należy zwrócić uwagę, że z obszaru Starego Miasta nie pozyskano do tej pory materiałów ceramicznych typowych dla garncarstwa wczesnośredniowiecznego, sprzed połowy XIII w. Jedyne tego typu materiały pochodzą z Góry Zamkowej z badań H. Jacobiego. Są to materiały, których chronologię można odnieść od XI do XIII w.

Zestawienie naszej dotychczasowej wiedzy na temat najstarszego osadnictwa wczesnośredniowiecznego w Basenie Grudziądzkim pozwala stwierdzić, iż w okolicach Grudziądza (rejon Jeziora Rudnickiego: Ruda, Kobylanka), Grudziądza- Wielkiego Tarpna w IX w. mamy skupiska osad o cechach wyraźnej strukturze mikroregionu, jednak nie udało się wydzielić dla tego obszaru – punktu centralnego (niekoniecznie grodu, ale osady otwartej z tym, że ufortyfikowanej). W późniejszym okresie, tj. w 2. połowie X-XI w mamy również wyraźnie wydzielające się skupiska osadnicze- w pasie od Jeziora Rudnickiego: Szynych, Grudziądz- Pastwiska, Kobylanka, Grudziądz- Wielkie Tarpno. Jednak i dla tego obszaru nie mamy wyraźnego punktu centralnego (grodu lub osady ufortyfikowanej). Dla kolejnej XI-XII w., fazy osadniczej mamy kilka wyraźnych skupisk osadniczych: Sosnówka,

Ruda, Szynych, Węgrowo, Grudziądz- Wielkie Tarpno (w tym w rejonie Jeziora Rudnickiego o wyraźnych cechach mikroregionu). By może skupiska te wchodziły w skład mezoregionu, którego centralnym punktem był gród w Grudziądzu (za czym przemawiają materiały z badań H. Jacobiego).

Kontynuacja tematyki badawczej: „Wczesnośredniowieczne osadnictwo w Basenie Grudziądzkim” pozwoli zapewne w przyszłości zweryfikować te poglądy, uznać je za słuszne bądź odrzucić.